

การจัดการโดยฐานชุมชนพื้นที่กักเซาะป่าชายเลนบ้านบางบ่อล่าง
 ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม (A Community Based Management in
 Erosional Coastal Mangrove Zone at Ban Bangbolang Tambon Bangkaew Aumper Muang
 Samutsongkhram Province)

ศศิณี โสรินทร์ 4937910 LCRU/M

ศศ.ม. (พัฒนาชนบทศึกษา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : ชิตชยางค์ ยมาภัย, ร.บ., ศศ.ม., ก.ด.,

ลักขณา ดาวรัตนหงษ์, อ.บ.,ศศ.ม., Doctorat de L'EHESS., เรณู เหมือนจันทร์เชย, ศ.บ., ศศ.ม.

บทสรุปแบบสมบูรณ์

ความสำคัญและที่มาของหัวหน้าวิจัย

ประเทศไทยเคยได้ขึ้นชื่อว่ามีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ประชาชนสามารถหากินและเลี้ยงชีพได้อย่างไม่ลำบาก หิวก็เดินเข้าป่าหาของป่าหรือจับปลาตามห้วยหนองคลองบึง นี่คือนั่นที่ผู้เฒ่า ผู้แก่ ตา ยาย เล่าให้ฟัง จนกระทั่งเมื่อเริ่มมีนโยบายที่จะพัฒนาประเทศ แต่กลับกลายเป็นการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว กล่าวคือแสวงหาแต่ประโยชน์ที่ทรัพยากรธรรมชาติสรรค์สร้างให้แก่มนุษย์ เช่น การตัดไม้ทำลายป่า บุกรุกผืนป่าทำกิน ใช้โดยไม่คำนึงถึงอนาคตว่าจะเกิดผลกระทบอะไรบ้าง และประกอบกับการที่ธรรมชาติทำลายธรรมชาติกันเอง จากอดีตถึงปัจจุบัน ประเทศไทยได้สูญเสียคำว่าอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไปแล้ว เหลือก็เพียงแต่คำว่า พัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีและกลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

ในอดีต จังหวัดสมุทรสงครามเคยมีพื้นที่ป่าชายเลนถึง 83,900 ไร่ ชายฝั่งทะเลบริเวณปากอ่าวแม่กลองจึงมีแต่ความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาทางราชการได้เปิดพื้นที่ป่าดังกล่าวให้ประชาชนได้เข้าอยู่อาศัยและจับจองเป็นกรรมสิทธิ์ ป่าชายเลนจึงถูกทำลายอย่างรวดเร็วรุนแรง จนหมดสิ้นไปเมื่อประชาชนเปลี่ยนพื้นที่ป่าให้เป็นบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ในปี 2527 และชั่วระยะเวลาเพียง 5 ปี การเลี้ยงกุ้งกุลาดำต้องล้มเลิกไปโดยสิ้นเชิง เมื่อเกิดมลภาวะทางทะเลอันเกิดจากบ่อเลี้ยงกุ้ง

ดังกล่าว พื้นที่กว่า 8 หมื่นไร่ถูกทิ้งให้เป็นบ่อกึ่งร้าง ไม่สามารถทำประโยชน์อื่นใดได้นับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติ คลื่นและลมกัดเซาะแนวฝั่ง

บ้านบางบ่อล่าง ต.บางแก้ว อ.เมือง จังหวัด สมุทรสงคราม มีพื้นที่ป่าชายเลน ชายฝั่ง ยาวประมาณ 3 กิโลเมตร มีชาวบ้านอาศัยอยู่ประมาณ 80 หลังคาเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง บ้านบางบ่อล่าง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีปัญหาเกี่ยวกับการสูญเสียป่าชายเลน เช่นเดียวกัน แต่ปัญหาไม่ได้มีอยู่แค่ การทำบ่อกึ่ง เหมือนตำบลอื่นๆ แต่บ้านบางบ่อล่างนั้น โคนปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติ กล่าวคือ การกัดเซาะริมชายฝั่งของคลื่นและลมทะเล ในช่วงเวลา 20 ปี ริมชายฝั่งได้ถูกกัดเซาะไปถึง 2 กิโลเมตร ชาวบ้านได้ย้ายถอนเสาเรือนหนีไปแล้วกว่า 10 หลังคาเรือน

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของปัญหา และขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ก็ไม่เป็นผล จัดทำแต่เพียงกิจกรรมปลูกป่าชายเลน เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ จากการลงพื้นที่พูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้าน กล่าวว่า การปลูกป่าไม่เป็นผล เนื่องจากพื้นที่หมู่บ้าน เป็นบริเวณขอบกระทะ ไม่สามารถฝังหรือปลูกป่าได้ เนื่องจากถูกคลื่นลมพัดมาตลอด ทำให้กล้าไม้ต่างๆ ถูกคลื่นไปพร้อมๆ กับคลื่น การแก้ปัญหาที่ถูกต้องคือการสร้างแนวกำแพงโดยการนำเสาปูน มาสลัดกับเสาไม้ไผ่ 3-4 เดือน เสาจะเกิดขึ้น และสามารถนำกล้าไม้มาปลูกได้ แนวกำแพงเหล่านี้จะลดแรงกระแทกของคลื่นลมตะวันตก ออก คูได้จากพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งมีบุคคลภายนอกมาซื้อที่ดินและสร้างกำแพงเพื่อลดการกระแทกของคลื่นลม ประมาณ 5-6 เดือนก็เกิดป่าขึ้นเองโดยธรรมชาติ

การเฝ้าระวังและการแก้ปัญหาไม่ตรงจุดของหน่วยงานที่มีส่วนรับผิดชอบนั้น ทำให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาจัดการกับสภาพปัญหาพื้นที่กัดเซาะด้วยตัวเอง โดยเริ่มจากการร่างโครงการเสนอขอทุนกับองค์กรต่างๆ ศึกษาและดูงาน เกี่ยวกับการแก้ปัญหาการกัดเซาะจากจังหวัด ตำบล และหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรสาคร ต.โคกขาม โรงเรียนพันท้ายนรสิงห์ เป็นต้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการรับรู้ถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่กัดเซาะป่าชายเลนของชุมชนบางบ่อล่าง
2. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการ การจัดการพื้นที่กัดเซาะป่าชายเลน โดยฐานชุมชนบางบ่อล่าง

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องการจัดการ โดยฐานชุมชนพื้นที่กัดเซาะป่าชายเลน กรณีศึกษา : บ้านบางบ่อล่าง ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จ.สมุทรสงคราม เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative field research) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรับรู้ถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่กัดเซาะป่าชาย

เลนและทราบถึงกระบวนการจัดการพื้นที่กักเซาะป่าชายเลน โดยฐานชุมชนบ้านบางบ่อล่าง และเพื่อตอบ โจทย์การวิจัยที่ว่าชาวบ้านบางบ่อล่างมีการจัดการในพื้นที่ป่าชายเลนที่ถูกกักเซาะอย่างไร การศึกษาในครั้งนี้มีวิธีการศึกษาดังต่อไปนี้

การเลือกพื้นที่วิจัย

ชุมชนบ้าน บางบ่อล่างตั้งอยู่ที่ ตำบล บางแก้ว จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นพื้นที่ขอบแ่งที่ติดทะเลหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าที่บริเวณขอบกระทะ ชุมชนบ้านบางบ่อล่างประสบกับปัญหาพื้นดินถูกน้ำทะเลกัดเซาะ จนชาวบ้านต้องถอนเสาเรือนหนีน้ำไปรวม 10 หลังคาเรือนภายในระยะเวลา 10 ปี และเป็นชุมชนที่มีความอยากที่จะแก้ไขปัญหาด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และประกอบกับการไม่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นประเด็นที่น่าศึกษา และพัฒนาจนนำมาสู่หัวข้องานวิจัยครั้งนี้

ประชากรวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ชาวบ้านบางบ่อล่าง ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัด สมุทรสงครามประมาณ 80 หลังคาเรือน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) มักจะใช้ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม 2 ประเด็นดังนี้

1.ชุมชนบ้านบางบ่อล่างมีการรับรู้ถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่กักเซาะป่าชายเลนของชุมชนบางบ่อล่างอย่างไร เริ่มจากการที่ชาวบ้านพาไปดูจุดที่เกิดปัญหาและพูดคุยกันในเรื่องประสบการณ์ของชาวบ้านที่ทำให้พวกเขารับรู้ถึงสภาพพื้นที่กักเซาะป่าชายเลน

2.ชุมชนบ้านบางบ่อล่างมีกระบวนการจัดการในพื้นที่ป่าชายเลนที่ถูกกักเซาะอย่างไร โดยเกิดจากการแลกเปลี่ยนความสนใจระหว่างผู้วิจัยและแกนนำ ฟังความคิดในการจัดการพื้นที่กักเซาะป่าชายเลนของแกนนำและชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านก็มีวิธีหลากหลาย อาทิเช่น ทิ้งหิน ปักเสาปูน เป็นต้น ตลอดจนกร ะบวนการการริเริ่มแนวความคิดที่จะเขียน โครงการเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแนะนำตัวผู้วิจัยให้ชุมชนรู้จักและรู้ว่าผู้วิจัยนั้นมาทำอะไรในพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นการพูดคุยในเรื่องต่างๆไปเพื่อให้ตัวผู้วิจัยเองได้เห็นถึงสภาพทั่วไปของชุมชนและทราบเบื้องต้นว่าผู้ใดเป็นแกนนำและมีส่วนเกี่ยวข้อง และสามารถเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key informant) ในการวิจัยครั้งนี้

2 สัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) การสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นวิธีที่ต้องใช้เวลา

ซึ่งผู้วิจัยต้องพิสูจน์ตนเองให้ชาวบ้านรับรู้ว่าการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้ทำขึ้นมาเพื่อหลอกใช้ชุมชนหรือต้องการผลประโยชน์จากชาวบ้าน เมื่อถึงเวลาที่ชาวบ้านไว้วางใจตัวผู้วิจัยแล้ว ถึงจะสามารถพูดคุยและตั้งคำถามในเชิงลึกได้ เพื่อที่จะทำให้ผู้วิจัยทราบถึงปัญหาที่แท้จริงที่ทำให้เกิด ปัญหาการกัดเซาะพื้นที่ป่าชายเลน ซึ่งปัญหานั้นอาจเกิดได้ทั้งจากฝีมือมนุษย์และธรรมชาติ และทำให้ทราบอีกได้ว่าในชุมชนนั้นมีปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานใดทั้งภายในและภายนอกชุมชน

ผู้วิจัยเริ่มสัมภาษณ์เชิงลึกโดยเริ่มจากการพูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นแกนนำหลักในการจัดการพื้นที่กัดเซาะป่าชายเลน โดยผู้ใหญ่บ้านได้อธิบายคำถามของผู้วิจัยอย่างละเอียดประกอบกับการพาไปดูจุดเกิดการกัดเซาะและสอนให้ผู้วิจัยรู้เรื่องทิศทางลมพอสองเขป เรียกว่าสามารถเข้าใจที่มาของปัญหาได้อย่างชัดเจน ต่อมาเมื่อได้ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่กัดเซาะป่าชายเลนนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจึงสอบถามข้อมูลทั่วไปของชุมชนกับป่าจุก ซึ่งมีพื้นที่บ้านใกล้ๆกับพื้นที่กัดเซาะและยังไม่ถอนเสาเรือนหนีไปหลังคลอง ต่อมาผู้วิจัยต้องลำดับข้อมูลและจำเป็นต้องคุณภาพกิจกรรมในอดีต ผู้วิจัยจึงขอภาพกิจกรรมต่างๆกับอาจารย์สุรพล และได้ฟัง ข้อคิดเห็นส่วนตัวของอาจารย์ และในทุกครั้งที่ชุมชนมีกิจกรรมต่างๆผู้ใหญ่บ้านและป่าจุกจะโทรศัพท์มาบอกผู้วิจัยให้มาเก็บข้อมูล เมื่อผู้วิจัยเข้าชุมชนบ่อยๆจากสถานะที่เป็นนักศึกษาเก็บข้อมูลทำรายงานก็กลายเป็นสมาชิกของบ้านป่าจุกและเป็นเพื่อนพูดคุยและเยี่ยมชมป่าชายเลนกับผู้ใหญ่บ้าน

3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เริ่มการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยเริ่มจากการการสังเกตทางด้านกายภาพภายในชุมชน เริ่มจากการเข้าร่วมพูดคุยกันในร้านค้าท้องถิ่น สังเกตพฤติกรรม สีหน้า ท่าทาง ของชาวบ้านเมื่อผู้ วิจัยตั้งคำถาม ต่อมาเมื่อเริ่มโครงการปักกำแพงไม้ไผ่ชะลอคลื่นลม ผู้วิจัยมาร่วมด้วยช่วยกัน โดยเป็นผู้จัดการเรื่องน้ำดื่มและเก็บภาพกิจกรรม จากนั้นผู้วิจัยจึงสังเกตวิธีการปักไม้ไผ่ โดยชาวบ้านใช้ วิธีการปัก คือการเอาเชือกคล้องที่ลำต้น ไม้ไผ่และใช้ไม้ไผ่อีกลำวาง เหมือนลักษณะไม้กางเขน และจึงข่มลงจนจมดิน เป็นวิธีตามภูมิปัญญาชาวบ้าน และสังเกตลักษณะการเข้าร่วมของชาวบ้าน เริ่มจากมีอาสาสมัครประมาณ 10 กว่าคน ต่อมาเมื่อชาวบ้านคนใดกลับมาจากการออกทะเลก็จะมาร่วมด้วย ต่อมาเมื่อปักเสร็จชาวบ้านผู้หญิงก็ทำอาหารเลี้ยง

เมื่อผู้วิจัยเริ่มมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆในชุมชนมากขึ้นนั้น ชุมชนก็จะมีความเป็นกันเองและคุ้นชินกับผู้วิจัยมากยิ่งขึ้น สังเกตได้จากคำทักทายและสีหน้าท่าทางของชาวบ้านหรือแม้กระทั่งการตอบคำถาม ซึ่งจะเป็นคำตอบเชิงลึกมากขึ้น

4 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participation observation) ผู้วิจัยจะใช้วิธีนี้ในเวลาที่บ้านชาวบ้านร่วมทำกิจกรรมด้วยกัน อาทิเช่น การออกทะเล ทำกะปิ ถักอวน แปรรูปอาหาร เป็นต้น เพื่อที่สังเกตวิถีชุมชนของชาวบ้านบ้านบางบ่อล่างว่าเป็นอย่างไร การดำเนินชีวิตในแต่ละวันเป็นอย่างไร และที่สำคัญคือสิ่งแวดล้อมมีผลอย่างไรต่อชุมชนในการประกอบอาชีพ และหากชุมชนจัด

ประชุมกัน โดยมีบุคคลภายนอกชุมชนเข้าร่วมประชุม ผู้วิจัยจะใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมด้วย โดยจะร่วมนั่งฟังโดยที่ไม่มีข้อเสนอแนะใดๆ กล่าวคือผู้วิจัยจะทำการสังเกตทั่วไปว่าชุมชนจะมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างไร และมีการเปิดรับข้อมูลจากภายนอกชุมชนมากน้อยเพียงใด ใช้วิธีใดในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มา การสังเกตเหล่านี้เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยเพราะจะทำให้ผู้วิจัยได้เห็นภาพในมุมกว้างและเห็นอีกหลายแง่มุมในชุมชน

5 การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) การศึกษาเรื่องกระบวนการจัดการพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนของผู้วิจัยนั้นเป็นการร่วมศึกษาระหว่างผู้วิจัยและชาวบ้านบางบ่อล่าง เริ่มจากการดูพื้นที่ที่ถูกกีดเซาะร่วมกันกับชาวบ้าน โดยให้ชาวบ้านเป็นผู้เล่าเหตุการณ์ต่างๆ ให้ฟัง และร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกัน โดยผู้วิจัยจะนำข้อมูลและข่าวสารที่หามาจากทางอินเทอร์เน็ตให้ชาวบ้านได้ดู อาทิเช่น วิธีการแก้ปัญหาพื้นที่กีดเซาะที่ชุมชนสมุทรจีน เป็นต้น และชาวบ้านก็อธิบายเรื่องบริเวณพื้นที่ชุมชนให้ผู้วิจัยฟังว่า พื้นที่บางบ่อล่างเป็นพื้นที่ขอบกระทะ กล่าวคือเป็นพื้นที่ที่จะมีผลกระทบเรื่องลม ไม่สามารถปลูกป่าได้โดยเหมือนคลองโค่น จึงจำเป็นต้องมีกำแพงป้องกันเสียก่อนถึงจะปลูกป่าได้และยังอธิบายเรื่องฤดูให้ผู้วิจัยฟัง ว่าฤดูใดเหมาะกับการปักกำแพงซึ่งเกี่ยวข้องกับภารกิจเก็บตะกอนเลน โดยวิธีเหล่านี้ได้มาจากประสบการณ์ของชาวบ้าน ซึ่งเกิดขึ้นจากอาชีพประมงและการเป็นคนทะเล กล่าวคือชาวบ้านหลายคนประกอบอาชีพประมงและออกเรือไปโดยไม่ขึ้นฝั่งเป็นแรมปีจะเรียกว่าคนทะเล

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ กล่าวได้ว่าชาวบ้านเป็นคนคิดริเริ่มกระบวนการ การจัดการปัญหาพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนโดยตัวชาวบ้านเอง และผู้วิจัยเป็นเพียงผู้เรียบเรียงและเก็บข้อมูลเท่านั้นให้กับชุมชน เพราะสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการในงานวิจัยครั้งนี้คือการทำให้ชาวบ้านสามารถคิดเป็น สามารถต่อสู้เพื่อหลุดพ้นจากความครอบงำเดิม จนเกิดเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง การจัดการพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนโดยฐานชุมชน กรณีศึกษา : บ้านบางบ่อล่าง ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม มีคำถามในการวิจัย คือ ชุมชนบ้านบางบ่อล่างมีกระบวนการจัดการพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนอย่างไร โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อศึกษาการรับรู้ถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนของชุมชนบางบ่อล่าง และเพื่อศึกษาถึงกระบวนการ การจัดการพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนโดยฐานชุมชนบางบ่อล่าง

ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อตอบคำถามวิจัย โดยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในชุมชน เมื่อได้ข้อมูลแล้วจึงทำการตรวจสอบข้อมูลโดยจัดกลุ่มเพื่อร่วมกันวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลกระบวนการจัดการพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนโดยฐานชุมชน ซึ่งสามารถได้ข้อสรุปดังนี้

ชุมชนบ้านบางบ่อล่าง เป็นชุมชนที่ได้รับปัญหาเรื่องป่าชายเลนเสื่อมโทรม การถูกน้ำทะเลคลื่นและลม กัดเซาะชายฝั่ง ซึ่งชาวบ้านสามารถรับรู้ได้โดยเริ่มจากการสังเกตในพื้นที่ของตนว่า ทำให้ที่ดินของตนเริ่มหายไปทีละนิด โดยกลับมาทบทวนถึงการกระทำของตนเองว่ามีส่วนทำให้พื้นดินหายไปหรือไม่ กล่าวคือ การจัดสรรที่ดินทำบ่อกุ้ง การกักเก็บน้ำ ดินและนำไปขาย นั้นมีส่วนทำให้พื้นดินหายไป ประกอบกับสภาวะการณ์ทางธรรมชาติผสมผสานจึงทำให้ปัญหาพื้นที่กัดเซาะนั้นคุกคามมาถึงที่ทำกินและสังเกตเพิ่มเติมว่าช่วงเวลาใดของช่วงปีที่ทำให้พื้นดินหายไปมากที่สุด ประกอบกับการใช้ประสบการณ์ของตนเองในเรื่องของการรับรู้เรื่องคลื่นและลมมาวิเคราะห์สาเหตุการพังทลายของผืนดิน ตลอดระยะเวลา 10 กว่าปี ผืนดินหายไปรวม 2 กิโลเมตรชาวบ้านหลายหลังคาเรือนต้องย้ายที่อยู่อาศัย การแก้ปัญหาในขณะนั้นคือการถอนเสาเรือนหันน้ำไปอยู่หลังคลอง และไม่มีแนวทางการแก้ปัญหาพื้นที่กัดเซาะอย่างชัดเจน เนื่องจาก การแก้ปัญหาเหล่านี้จำเป็นต้องใช้ทุนทรัพย์เป็นอย่างมาก ชาวบ้านจึงไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง เนื่องจากประกอบอาชีพประมง รายได้จึงพอมีพอกิน ชาวบ้านจึงรอคอยความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ แต่กลับไม่ได้รับความช่วยเหลือ

กระบวนการการจัดการต่อสภาพปัญหาพื้นที่กัดเซาะ เริ่มขึ้นเมื่อ ปี พ .ศ.2551 มีการจัดตั้งกลุ่มแกนนำเพื่อจัดการปัญหาพื้นที่กัดเซาะ โดยเริ่มต้นจากพูดคุยกันภายในชุมชนเพื่อหาผู้ที่จะร่วมเป็นอาสาสมัครในการจัดการปัญหาพื้นที่กัดเซาะ จากนั้นจึงศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม การแสวงหาแนวทางการจัดการปัญหาแบบใหม่ๆ กับหมู่บ้านข้างเคียงและเครือข่ายป่าชายเลนจังหวัดสมุทรสงคราม เรียกได้ว่าพื้นที่ที่ไหนมีการจัดอบรม กลุ่มแกนนำจะร่วมประชุมและขอความรู้ และได้มาศึกษาในเครือข่ายผู้ไหม้หมู (นายวรพล ดาวล้อมจันทร์) ซึ่งมีสภาพพื้นที่เหมือนชุมชนบ้านบางบ่อล่าง และพื้นที่ ของผู้ใหญ่หมูสามารถแก้ปัญหาได้โดยการสร้างกำแพงไม้ไผ่ ประกอบกับการได้รับความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่หมูเป็นอย่างมาก ทั้งเรื่องการให้ข้อมูล พาไปดูสถานที่ อีกทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน จากนั้น จึงเริ่มการเขียนโครงการเพื่อขอ บทุนสนับสนุนเพื่อจัดการปัญหาพื้นที่กัด เซาะป่าชายเลนต่อองค์การบริหารส่วนตำบลบางแก้ว แต่กลับถูกปฏิเสธเนื่องจากทางองค์การบริหารส่วนตำบลบางแก้วไม่มีหน่วยงานทางสิ่งแวดล้อม การถูกปฏิเสธครั้งนี้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ชุมชนบ้านบางบ่อล่างเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมโดยตรง เนื่องจากพื้นที่อยู่ติดทะเล มีป่าชายเลน แต่ขาดหน่วยงานดูแล ต่อมาจัดการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นระหว่างสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ การประชุมครั้งนั้นจึงล้มเลิกไป จนกระทั่งต่อมาว่าที่ร้อยตรี โสภาส เสวตวุฒิ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทร สงครามขณะนั้น มีนโยบายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ท่านได้ลงพื้นที่และมาที่ชุมชนบ้านบางบ่อล่าง แกนนำและชาวบ้านจึงรวมตัวกันยื่นเสนอโครงการต่อท่านผู้ว่าฯ ท่านจึงกรุณามอบเงินไม่ไผ่จำนวน 50,000 บาท ชาวบ้านจึงรวมตัวช่วยกันปักไม้ไผ่ ด้วยตัวเองไม่มีการใช้เครื่องจักรใดๆทั้งสิ้น ส่วนชาวบ้านที่เป็นผู้หญิงก็ช่วยกัน

ทำอาหารเลี้ยงกัน ต่อมาเมื่อปีกไม้ไผ่เริ่มบรื้อย จึงเขียนเรื่องเชิญท่านผู้ว่าฯมาเปิดโครงการกำแพงไม้ไผ่ลดแรงกระแทกคลื่นลม

การเปิดโครงการโดยผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงครามในขณะ นั้น เป็นผลทำให้มีหน่วยงานหลายหน่วยเข้ามาสนใจในพื้นที่เป็นอย่างมาก ทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลบางแก้ว องค์การบริหารส่วนจังหวัดสมุทรสงคราม ลี้ ึงแวดล้อมจังหวัด ประมงจังหวัดร วมทั้งสถานีโทรทัศน์เป็นต้น ต่อมาสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สภาการวิจัยแห่งชาติ (สกว.) เสนอมอบงบ ประมาณ จำนวน 80,000 บาทให้กับชุมชนบ้านบางป่อล่าง โครงการนี้เป็นโครงการแรกที่ชาวบ้านรวมตัวกันทำแล้วประสบความสำเร็จ ทำให้ชาวบ้านมั่นใจและหันหน้ามาร่วมด้วยช่วยกันจัดการต่อปัญหาต่างๆ ของพื้นที่ตนเองมากขึ้น ชุมชนสามารถมองเห็นและมั่นใจถึงศักยภาพของตนเอง ปลอดภัยตนเองจากความครอบงำทางความคิดและอำนาจ สิ่งเหล่านี้หลอมรวมจนทำให้เกิดพลังชุมชน พลังที่รวมกันต่อสู้เพื่อปกป้องบ้านของตนเองและสรรค์สร้างสิ่งดีๆ ให้เกิดกับชุมชนของตนเอง

หลักการการจัดการ โดยฐานชุมชน เป็นหลักการหนึ่งที่ชุมชนบ้านบางป่อล่างนั้นใช้ในการแก้ปัญหา กล่าวคือการทำที่ชาวบ้านมีความต้องการร่วมกันในการจัดการปัญหา เห็นได้ว่าการประสบความสำเร็จในโครงการกำแพงไม้ไผ่ลดแรงกระแทกของคลื่นและลม นั้น เกิดมาจากการร่วมแรงร่วมใจกันในชุมชน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในชุมชนนั้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านหันมามองปัญหาร่วมกัน ซึ่งทำให้เกิดความต้องการที่จะหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อที่จะหาแนวทางที่ดีที่สุดในในการแก้ปัญหา และจากการศึกษาความรู้ใหม่นั้นๆ ทำให้ชาวบ้านสามารถตัดสินใจได้ว่าจะใช้วิธีใดในการจัดการปัญหาพื้นที่ที่กีดเซาะป่าชายเลน นั่นคือการใช้ประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งเป็นการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านมาจัดการ เห็นได้ว่า การปลอดภัยให้ชาวบ้านมีกระบวนการการคิดที่เป็นอิสระปราศจากความครอบงำใดๆ นั้น แสดงให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของการมีอิสระในการคิดและตัดสินใจ ซึ่งนำไปสู่การเลือกใช้วิธีการพัฒนาและจัดการให้เหมาะสมกับชุมชนของตน

การประสบความสำเร็จในการจัดการ ต่อปัญหาพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลนนั้น ทำให้ชาวบ้านมั่นใจต่อศักยภาพของตนเองมากยิ่งขึ้น และก่อให้เกิดเป็นพลังชุมชนในการจัดการชุมชนของตนเอง สามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนของตนเองได้ กล่าวได้ว่าชุมชนบ้านบางป่อล่างนั้นมีจุดยืนเป็นของตนเอง กล่าวคือ ชุมชนไม่รอคอยความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เหมือนเช่นที่ผ่านมา ชุมชนสามารถเลือกและตัดสินใจได้ว่าจะรับการช่วยเหลือหรือไม่ หากการช่วยเหลือนั้นแฝงไปด้วยการแสวงหาผลประโยชน์จากชุมชน

ณ ปัจจุบันนี้ชุมชนบ้านบางป่อล่างถือเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ จึงร่วมมือกับเครือข่ายผู้ใหญ่หมู่ เพื่อร่วมช่วยชุมชนอื่นๆ ที่ประสบกับปัญหาพื้นที่กีดเซาะ โดยจัดประชุมขึ้นในพื้นที่ต่างๆ เพื่อช่วยเหลือพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องการกีดเซาะพื้นดินและแลกเปลี่ยนแนวความคิดของกันและ

กัน ร่วมฟื้นฟูป่าชายเลนที่เสื่อมโทรม และพัฒนาแหล่งทำกินให้ดีกว่าเดิม โดยตั้งอยู่ในพื้นฐานของจิตสำนึกรักชุมชนของตนเอง

ตลอดระยะเวลา 2 ปีที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลและลงพื้นที่บ้านบางบ่อล่างนั้น ผู้วิจัยได้เห็นถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การริเริ่มต่อการปกป้องชุมชน ความอยากที่จะพัฒนาชุมชนของตนให้ดีขึ้น ในที่นี้หมายถึงสภาพสิ่งแวดล้อมดี ทรัพยากรดี รวมถึงปัจจัย 4 ที่ใช้ดำรงชีวิต เพื่อที่จะทำให้ชุมชนแห่งนี้เป็นบ้าน บ้านที่ดีและมีที่ทำกินไปตลอดจนถึงชั่วลูกชั่วหลาน

ชุมชนบ้านบางบ่อล่าง ทำให้ผู้วิจัยเห็นถึงการน้ำใจในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กล่าวคือเมื่อชุมชนตนเองเข้มแข็งนั้นแล้ว ก็ไม่หยุดนิ่งที่จะช่วยเหลือชุมชนอื่นต่อไป โดยร่วมสร้างเครือข่ายกับผู้ใหญ่หมู่ (นายวรพล ดาวล้อมจันทร์) เพื่อช่วยชุมชนอื่นๆ โดยนำความรู้ของชุมชนถ่ายทอดให้กับชุมชนอื่น เพื่อรับรู้เรื่องการจัดการต่อสภาพปัญหาพื้นที่กีดเซาะและการต่อสู้เพื่อ อดได้มาซึ่งงบประมาณในการแก้ปัญหาด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน

ปัจจุบันมีหลายชุมชนเข้ามาร่วมประชุมเพื่อขอแนวทางในการแก้ไขปัญหาพื้นที่กีดเซาะ และร่วมมือกันทำกิจกรรมหลายๆอย่าง อาทิเช่น การเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ กิจกรรมการปลูกป่าชายเลน เป็นต้น และยังคงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชนอื่นๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ใหม่ๆ และแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาเรื่องการจัดการโดยฐานชุมชนพื้นที่กีดเซาะป่าชายเลน บ้านบางบ่อล่าง ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ผลการศึกษาดังกล่าวสามารถอธิบายผลได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการปัญหาในชุมชน

การวิจัยครั้งนี้มีคำถามหลักคือชุมชนบ้านบางบ่อล่างมีการจัดการต่อสภาพปัญหาพื้นที่กีดเซาะอย่างไร ผลสรุปคือ ชุมชนได้จัดการประชุมภายในหมู่บ้านของตนเพื่อทบทวนกับปัญหาที่เกิดขึ้น และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดการปัญหาร่วมกัน จึงนำมาสู่แนวคิดที่แสวงหาความรู้ใหม่ๆ โดยเริ่มจากการจัดแกนนำไปร่วมประชุมกับตัวแทนโครงการ ภายใต้การวิจัยการแก้ปัญหาการกีดเซาะของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภายในจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งจากการร่วมประชุม นั้น แนวความคิดค่อนข้างจะสวนทางกับความคิดของชาวบ้านบ้านบางบ่อล่างและแกนนำ การประชุมครั้งนั้นจึงไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะหน่วยงานต่างๆมักจะการเริ่มต้นทำวิจัยตามแบบการทำวิจัยของตน กล่าวคือ ต้องเริ่มเก็บข้อมูลพื้นฐานใหม่ เรื่องกระแสน้ำ คลื่นลมทะเล ซึ่งความรู้ดังกล่าวเป็นเรื่องที่ชาวบ้านผูกพันและเป็นภูมิปัญญามาตั้งแต่เกิด และถ้าเริ่มเก็บข้อมูลใหม่คงจะใช้เวลาอีกนานกว่าจะได้เริ่มทำโครงการ

ต่อมาจึงศึกษาและดูงานเพิ่มเติมจากพื้นที่ตำบลโคกขามในเครือข่ายผู้ใหญ่หมู (นายวรพล ดาวล้อมจันทร์) จึงได้ข้อสรุปว่าชุมชนจะใช้วิธีการจัดการต่อสภาพปัญหาพื้นที่กัศเขาเนิน โดยใช้การสร้างกำแพงไม้ไผ่ ซึ่งเกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน กล่าวคือเป็นการนำไม้ไผ่ที่เป็นวัสดุจากธรรมชาติมาจัดทำกำแพงลดแรงกระแทกของคลื่นลม และวิธีการปักนั้นต้องอาศัยความรู้เรื่องดินลม ฤดูกาลและพันธุ์พืช ของชาวบ้านอีกด้วย ซึ่งวิธีเหล่านี้ถือเป็นการใช้ประสบการณ์ของชาวบ้าน เพื่อจัดการกับปัญหาในพื้นที่ของตนเอง การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ตนเองนั้น ถือเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุด เพราะชาวบ้านสามารถใช้ประสบการณ์และทราบถึงปัญหาได้ดีกว่าคนนอกพื้นที่

2.การจัดการโดยฐานชุมชนนำไปสู่พลังชุมชน

โครงการกำแพงไม้ไผ่ลดแรงกระแทกของคลื่นและลมเนิน กล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนและการต่อสู้กับอำนาจรัฐเพื่อให้ได้มาซึ่งบทบาทในการสร้างกำแพงไม้ไผ่ และการแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อหลุดพ้นจากความครอบงำ จากความรู้ที่เหล่านักวิชาการ “อาจารย์” นั้นได้สร้างไว้ในชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้เห็นถึงศักยภาพของตนเอง ประสบการณ์ที่มีคุณค่าของตนเอง ก่อให้เกิดพลังชุมชน ทำให้เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองและมีภูมิคุ้มกัน ในชุมชน และเพื่อสร้างวาทกรรม “สิทธิชุมชน” ให้มีพลังเพื่อที่จัดการปัญหาต่อไป

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. กระบวนการจัดการพื้นที่กัศเขาป่าชายเลนนั้น เกิดขึ้นโดยการร่วมมือกันในชุมชน การต่อสู้เรียกร้องของบทบาทในการสร้างกำแพงไม้ไผ่ของชาวบ้านนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการทำงานของหน่วยงานในพื้นที่ ว่าขาดการรับผิดชอบต่อการจัดการปัญหา ความเดือดร้อนของชาวบ้าน ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ควรจะใส่ใจปัญหาของชาวบ้านและพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนให้มากยิ่งขึ้น
2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ควรให้ความสำคัญ สนับสนุนและยอมรับต่อภูมิปัญญาชาวบ้านให้มากยิ่งขึ้น เพราะภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์และเกิดขึ้นจากวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาอย่างแท้จริง
3. การให้ความรู้ในชุมชนของหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องในภาคพัฒนาควรเป็นความรู้ที่เกิดจากการร่วมกันคิดในชุมชน ไม่ควรนำความรู้ที่เป็นโครงสร้างที่เกิดจากการตัดสินใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งภายนอกชุมชน นำมาตัดสินปัญหาภายในชุมชน เพราะความรู้เหล่านี้จะไม่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาและแก้ปัญหาที่ตรงจุดให้กับชุมชน

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

ชุมชนบ้านบางบ่อล่างนั้นเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในเรื่องการจัดการปัญหาพื้นที่กัดเซาะป่าชายเลน โดยการจัดทำโครงการกำแพงไม้ไผ่เพื่อลดแรงกระแทกของคลื่นและลม โครงการนี้ทำให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดพลังชุมชน แต่กระนั้นก็คือภาวะผู้นำชุมชนเป็นสิ่งสำคัญต่อชุมชนบ้านบางบ่อล่าง การปลูกจิตสำนึกในการรักษาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติให้กับเยาวชนในชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นจึงควรศึกษาแนวทางในการวางรากฐานเพื่อสืบสานเจตนารมณ์ในการพัฒนาท้องถิ่นสู่รุ่นต่อไป